

הכנה למשחק "אח קטן, אח גדול"

להוראת הסיפור "אח קטן" מאת רונית מטלון

יוכי שלח

1	על המשחק "אח קטן, אח גדול"
2	דיון בכיתה
2	הסיפור "אח קטן": תמצית העלילה
3	"אח קטן": הסיפור ההיסטורי
3	"אח קטן" כסיפור מחאה חברתי
3	"אח קטן" כסיפור התבגרות
4	טכניקת הכתיבה: "זרם התודעה"
5	הדמויות בסיפור

על המשחק "אח קטן, אח גדול"

המשחק "אח קטן, אח גדול" נוצר על ידי צוות [ToBe Education](#), במסגרת השאיפה ללמידה משמעותית של הסיפור הקצר שכתבה רונית מטלון. סיפור זה, שבבסיסו הוא סיפור מחאה והתבגרות, כתוב בטכניקת "זרם התודעה" ומתאר יום אחד בחייו של ניסו: נער משכונת מצוקה, המתמודד עם האבל על אחיו, אבנר, שנורה ונהרג על ידי שוטרים חודשיים קודם לכן. הסיפור נכתב בהשראת אירוועי כפר שלם בדצמבר 1982, פורסם באותה שנה ברבעון הספרותי "סימן קריאה" וב-1994 פורסם שוב, בקובץ הסיפורים "זרים בבית". כדרכה של אמנות הסיפור, בין הסיפור ההיסטורי לזה החדש יש הבדלים רבים, אך קווי הדמיון הבסיסיים ברורים וחד משמעיים.

סיפורם האישי של ניסו ובני משפחתו מהווה מיקרוקוסמוס לחברה הישראלית, על השסעים החברתיים והעדתיים שבה, על הפערים החברתיים והכלכליים שהיא מייצרת, ועל הדילמות שמטרידות אותה עד היום. באמצעות משחק התפקידים נכנסים המשתתפים לעורם של בני המשפחה, המודאגים ממצבו של ניסו, הבן הצעיר והמתבגר של המשפחה, שמגלים בדמותו את אחת הדילמות המטרידות את החברה הישראלית:

הסצנה הראשונה במשחק מאפשרת לתלמידים, באמצעות משחק תפקידים, לחוות את הקונפליקט המשפחתי והחברתי ולהבין את הדילמה הבלתי אפשרית העומדת בבסיסו: האם מוטב להילחם על עקרונות הצדק והשוויון, גם במחיר הפרת החוק וסיכון החיים, או – להישאר פאסיבי ולהיכנע לעוול החברתי כדי לשמור על החוק ועל החיים. הדילמה הקשה מומחשת

באמצעות הכינוי "אח קטן" שבו מכונה ניסו, ואשר מבקר אותו על היותו פאסיבי, לעומת אבנר, "האח הגדול", שמחליט לקחת את גורלו בידיו ולעשות מעשה, בעייתי ככל שיהיה.

הסצנה השנייה במשחק מאפשרת לתלמידים להבין את הפער בין סיפור "אמיתי" (היסטורי) לבין סיפור בדוי, ואת השיקולים האמנותיים של הסופרת בדרך בה היא בוחרת את הדמויות ומתארת אותן. לצורך כך הם נחשפים (בהפתעה) לעובדה שאירועי הסיפור מבוססים על אירועים ממשיים, שהתרחשו בכפר שלם. עליהם לקרוא את הכתבה ולמצוא את "עצמם" בה. הם מגלים, שחלק מהדמויות המופיעות בסיפור לא מוזכרות כלל בכתבה – כולל ניסו. עוד הם מגלים, ששמעון יהושע (שעליו מתבססת דמותו של אבנר) כלל לא היה נשוי, וממילא לא היו לו ילדים. גילויים אלה מהווים בסיס לדיון על היחסים בין יצירה בדויה למציאות.

דיון בכיתה

לאחר המשחק, רצוי לקיים בכיתה דיון על הנושאים העולים בו: הדילמה, היחסים במשפחה, ההתבגרות, והמחאה החברתית. ניתן להעמיק את הקריאה בכתבה העיתונאית (למשל, על יחסה של עיריית תל אביב, בראשות שלמה להט, לשכונות המצוקה) ואת הקריאה בסיפור. כמו כן, ניתן לקרוא קטעים מתוך [הודעת הממשלה על האירועים בכפר-שלם](#), לצפות [בראיון עם אחיו של שמעון יהושע](#), ועוד ועוד (ראה קישורים למקורות).

אם כי ניסו איננו מודע לכך, הרי שמעשהו של אבנר הוא אקט פוליטי ובעל משמעויות חברתיות. מאבק הפנתרים השחורים והמהפך הפוליטי, שהתרחשו שנים ספורות לפני כן – אינם מוזכרים בסיפור, אך עומדים ברקע. גם כיום, על רקע המחאה החברתית של קיץ 2011, נראה הסיפור רלבנטי מתמיד.

הסיפור "אח קטן": תמצית העלילה

לאבנר ולאשתו, רחל, שני ילדים קטנים ותינוק בדרך. הם גרים בצמידות לבית המשפחה, שבו גרים האם, הסב הזקן והעיוור ואָחיו, ניסו ודוד. עקב הצפיפות הגדולה, מצד אחד, וסירובה של העירייה להתיר להם לבנות תוספת, מצד שני, החליט אבנר לבנות תוספת בלתי חוקית לביתו. אם המשפחה תמכה בהחלטתו, ואילו אשתו, רחל, התנגדה: היא העדיפה לעבור לכרמיאל או לקיבוץ. העירייה הוציאה צו הריסה על התוספת, ופקחים ושוטרים הגיעו לבצע את הצו. אבנר עלה להתבצר על הגג כשבדיו אקדח שלוף. ניסו נדרש לשמור ולהודיע מתי מגיעים השוטרים, אך נכשל במשימתו. דויד, אחיו, צעק לשוטרים לעצור, אך לשווא. אחד השוטרים יורה באבנר והורג אותו.

חודשיים אחרי שאבנר נורה, המשפחה ממשיכה לתפקד, אך בקושי. הסב העיוור נפטר; רחל, אשתו של אבנר, עומדת ללדת בקרוב; אמו, שהמשיכה את הבנייה גם לאחר שאבנר נהרג, מסרה לפועלים את כל בגדיו; ניסו משוטט ברחובות, אינו לומד ואינו עובד, ובראשו מתרוצצים על העת זיכרונות מיום הירי.

ביום בו מתרחש הסיפור נפגש ניסו עם דוידיקו, חברו. דוידיקו משכנע אותו לצאת עם שתי בנות שפגשו- רבקה וחני – בטנדר שסחב ללא רשות ולמרות שאין לו רישיון נהיגה. הם מגיעים לביתו

של "רינגווי" ("השמן") ביישוב נוף ים, שם מתקוטט איתו ניסו. לאחר שהוא סופג מכות, דוידיקו מחלץ אותו והם נוסעים חזרה הביתה, כשראשו של ניסו מונח על ברכיה של חני.

"אח קטן": הסיפור ההיסטורי

ב-22.12.1982 נורה שמעון יהושע, תושב כפר שלם, בידי שוטר לאחר שניסה למנוע מפקחי העירייה להרוס את תוספת הבניה שבנה ללא אישור. עורכי הדין של יהושע, שידע על צו ההריסה, הצליחו להשיג צו מניעה נגדי, אולם לא הספיקו להציג אותו בפני פקחי העירייה. אלו סירבו לחכות עד שיגיע הצו והחלו בהריסת התוספת. שמעון יהושע וכמה מתושבי השכונה התבצרו על גג הבית. בשלב מסוים שלף יהושע את אקדחו, ואחד השוטרים ירה בו למוות שלושה כדורים. אירועי כפר שלם תוארו בהרחבה בעיתונות הישראלית, ומשתתפי המשחק מופנים לקריאת הכתבה שפורסמה במעריב, 23.12.1982 (באתר ארכיון העיתונות ההיסטורית) כדי ללמוד על האירועים ולהשוות בין הסיפור ההיסטורי לסיפור הבדוי הנלמד.

"אח קטן" כסיפור מחאה חברתי

האנשים המתוארים בסיפור, ובראשן ניסו, חיים בשולי החברה. קולם לא נשמע אלא כאשר מתרחש אסון או אירוע פלילי. הם "האחרים" של החברה. מולם עומדות הרשויות – העירייה והמשטרה – אטומות למצוקתם ולצרכיהם הבסיסיים. מצוקה זו מובילה את לשימוש באלימות כמוצא אחרון, כפי שקורה לאבנר. לשכונה ולעיר המתוארות בסיפור אין שם: הוא יכול להתרחש בכל מקום בפריפריה או בשכונות המצוקה הישראליות. הסיפור פורסם לראשונה ב-1982 בחוברת "סימן קריאה" וב-1994 פורסם גם בקובץ הסיפורים "זרים בבית". ניסו ובני משפחתו הם הזרים, והבית הוא מדינת ישראל. כפי שצוין קודם, הסיפור נכתב בהשראת אירועי כפר שלם בתל אביב.

"אח קטן" כסיפור התבגרות

סיפור התבגרות הוא סיפור שבמרכזו מתואר תהליך ההתבגרות של הדמות, שיש בו התפכחות ואובדן תום הילדות בגלל אירוע או רצף של אירועים. המתבגר לומד משהו חדש על עצמו ועל העולם הסובב אותו, ובכך מתאפשר גם גיבוש של הזהות העצמית שלו.

בסיפור זה האירוע הדרמטי והטראומטי של ניסו הוא הרגע בו נורה אחיו אבנר, לנגד עיניו, על ידי שוטר, בעקבות הניסיון של הרשויות להרוס את תוספת הבנייה הבלתי חוקית. במהלך החודשים שחלפו מאז שאבנר נורה, לומד ניסו על חוסר הסולידריות החברתית – אבל גם על הסולידריות המשפחתית. הרשויות, המיוצגות על ידי השוטרים ופקחי העירייה אינם מגלים סולידריות, חמלה או סבלנות כלפי תוספת הבנייה הבלתי חוקית, למרות שמדובר בשכונת מצוקה שהאנשים גרים בה בצפיפות – ויורים באבנר. לעומת זאת, לאחר מות בעלה ולמרות שהתנגדה לסופת הבנייה, מחליטה רחל, אשתו של אבנר, להישאר לגור ליד בית הוריו, כאקט של סולידריות משפחתית.

¹ כוכב סדרת מערבונים של הוצאת "רמדור" בין שנות השישים לשנות השמונים, ונחשב ל"גיבור תרבות" אצל צעירים. בסיפור זה, הצעיר ששמו איציק, מכנה את עצמו "רינגו" כביטוי לשאיפת הכוח שלו. ניסו מכנה אותו "השמן", כביטוי לזלזול.

ניסו לומד גם את תוצאות האלימות ואת גבולות החברות: דוידיקו, חברו הטוב, אומר, "אני לא רוצה צרות" – ובכך מסמן את מגבלות החברות ביניהם. "דוידיקו פחדן וחלש וטוב שככה", חושב ניסו ונזכר ברחל, שנהגה לצעוק לאבנר כשנסע למשחק כדורגל עם ניסו: "בלי מכות". דוידיקו איננו מגן עליו מפני "רינגו" כי הוא חושש לקבל מכות בעצמו – בניגוד לניסו, שיזם את הקטטה כדי להגן על כבודה של חני. אירוע זה הוא שיקוף מוקטן של האירוע הטראומטי של מותו של אבנר, ממנו הסיק ניסו כי יש להפעיל כוח מול כוח כדי להשיג צדק (גם אם הבעיה עצמה איננה נפתרת באמת).

טכניקת הכתיבה: "זרם התודעה"

הסיפור "אח קטן" הוא סיפור קצר, אולם המבנה שלו שונה מזה של "הסיפור הקצר הקלאסי". אין בו אקספוזיציה, וקשה להצביע על "סיבוך", "שיא" ו"התרה" בסיפור. למעשה, הסיפור כולו הוא תיאור של המחשבות והתחושות של ניסו, גיבור הסיפור, כפי שכתבו ב"זרם התודעה".

"זרם התודעה" הוא טכניקת כתיבה, העוקבת אחר תודעת הדמות ואחר זרם המחשבות, הזיכרונות והאסוציאציות שלה². אלו מופיעים ללא סדר וארגון כרונולוגי, ועל הקורא "לשחזר" אותם מתוך הטקסט. באופן זה יכול הקורא להיחשף ישירות לעולמה הפנימי של הדמות.

ב"אח קטן" הסיפור מסופר מתוך תודעתו של ניסו: הוא עוקב אחר מחשבותיו וזיכרונותיו בהווה - ביום בו נפגש עם דוידיקו. מחשבותיו של ניסו נעות בין ההווה לבין העבר באמצעות אסוציאציות. הקוראים צריכים להבין בעצמם מתי ההתרחשות המתוארת היא בהווה, ומתי זהו זיכרון של העבר.

כדי להקל על התלמידים להבחין במעברים מהווה לעבר, ניתן לאפשר להם לקרוא את הסיפור המסומן, שבו אירועי העבר מסומנים בצהוב.

עבר והווה ב"זרם התודעה" של ניסו:

רחל מכנה את ניסו "אח קטן", ובכך מעמידה אותו כניגודו של אבנר, שהוא "אח גדול". ניסו, העסוק בגיבוש זהותו העצמי כמתבגר, יוצר במחשבתו הקבלות בינו (בהווה) לבין אבנר (בעבר), ומנסה להידמות לו. בתודעתו של ניסו, העבר שייך לאבנר וההווה שייך לו. הוא חוזר על דפוסי ההתנהגות של אבנר ומחקה אותו, ובכך נעשה "גדול" כמוהו. אמנם, לא מדובר באירועים הירואיים כמו של אבנר (יציאה כנגד הרשויות), אבל עדיין, יש בכך, לתפיסתו של ניסו, יציאה כנגד חזקים ממנו וכנגד חוסר צדק:

לצאת עם בנות: ניסו יוצא עם חני ורבקה, בטנדר שסחב דוידיקו, ובכך נעשה דומה

לאבנר, כשהיה "בן עשרים ושלוש עם אוטו, ובחורות שהוציא עליהן כסף"

² על כך ניתן לקרוא בהרחבה בפרק "דרכי הסיפור" בספרה של חנה הרציג, "הסיפור העברי במאה העשרים", יחידות 8-10, עמ' 42-45, וכן בפרק "זרם התודעה" בספרם של בית הלחמי, דינגוט ורוסטון "גיבור ואנטי-גיבור ברומן המודרני", יחידות 1-5, עמ' 54-55.

ללכת מכות: ניסו יוזם קטטה עם "רינגו", כמו אבנר, " שהיה מתחמם בקלות" ורחל הייתה דורשת ממנו - "בלי מכות".

לשמור על הכבוד: ניסו מתקוטט עם "רינגו" לאחר שזה התבונן בחני בעיניים חמדניות ואמר "נחמד, נחמד", כמו שאבנר יצא באקדח שלוף נגד השוטרים והפקחים.

לסיכום, ניתן לומר כי לבחירה בטכניקת סיפור זו מספר סיבות אפשריות:

1. יצירת השוואה בין אירועי העבר (אבנר) לאירועי ההווה (ניסו) בתודעתו של ניסו, המבקש לגבש זהות עצמית, להתבגר ולהפוך ל"אח גדול". בכך מנסה ניסו גם להתגבר (בהווה) על רגשי האשמה שלו בעקבות הכישלון שלו (בעבר) להתריע מפני בואם של הפקחים.
2. ביום המתואר בסיפור מתרחש אירוע משמעותי מבחינתו של ניסו: לכמה רגעים הוא מפסיק להיות פאסיבי: הוא יוזם קטטה עם "רינגו". טכניקת "זרם התודעה" מראה לקורא כיצד כל הזיכרונות של החודשיים האחרונים, הצער והאבל, מתנקזים ליום הזה ולקטטה. הקטטה היא הדרך של ניסו לבטא ולהפיג את רגשותיו, כעסו ותסכולו.
3. ניסו איננו מרבה במילים, והדיבור קשה לו. הבחירה ב"זרם התודעה" בסיפור זה מאפשרת לקוראים לדעת מה חושב ומה מרגיש ניסו, נער מתבגר הנתון בטלטה רגשית עקב מות אחיו.
4. לשימוש ב"זרם התודעה" יש גם ערך חברתי: הוא מאפשר לקורא כניסה לעולמו הפנימי של מי שהוא "אחר", החי בשולי החברה, ואשר בדרך כלל קולו לא נשמע.

הדמויות בסיפור

אירועי הסיפור מתייחסים למשפחתו של ניסו ולסביבתו החברתית. זו משפחה שהיא דור שלישי למצוקה חברתית: הסב העיוור, האם קשת היום (האב לא מוזכר וגורלו לא ידוע), שלושה אחים (דויד, אבנר וניסו), ורחל, אשתו ההרה של אבנר ואם ילדיו. בנוסף לכך מוזכרים בו דוידיקו, "רינגו", רבקה וחני – בני נוער שככל הנראה נפלטו מלימודים (עובדים ו/או משוטטים).

ניסו הוא ה"אנטי-גיבור" של הסיפור והדמות שדרך התודעה שלה מתוארות ההתרחשויות בעבר ובהווה. דרכה מתודעים הקוראים גם לבני משפחתו והחברה איתה הוא מבלה. ניסו הוא נער מתבגר, שאיננו מצליח לענות על ציפיות הסביבה: ש"יעשה משהו", יעבוד, שיצא לבלות עם בנות, שיעזור בבית ובכלל, שיהיה אקטיבי.

אבל ניסו הוא נער **פאסיבי**, שברגעים הקריטיים לא מצליח לפעול כמצופה ממנו. ברגע הקריטי ביותר בסיפור, כאשר פקחי העירייה והמשטרה מגיעים להרוס את הבית, נאמר כי "שלחו אותו מהבוקר לשמור, ידעו שיבואו מהעירייה באותו יום. משהו גירד לו בעורף והוא סובב את ראשו מצד אל צד. אחר-כך בדק: התוויית של החולצה ששכח להוריד. אבנר ירה באוויר, בצד שמאל, שלוש יריות, כמה מטרים מעל הקהל שהיה שם". אלא שהוא כשל במשימתו ובסופו של דבר הוא "לא צעק" ונשאר "תקוע כמו עץ".

במהלך החודשיים שעברו מאז שאבנר אחיו נהרג ניסו מתבגר - הוא לומד דברים חשובים על העולם ועל עצמו: העולם הוא גיונגל חברתי, שבו החזק שורד (העירייה והמשטרה חזקים יותר מאבנר ובני משפחתו); "רינגו" חזק יותר ממנו ומדוידיקו; אדם צריך להילחם על מקומו גם אם הוא יודע שיפסיד, כי רק כך הוא יכול להיות שלם עם עצמו ולנצח באמת (אבנר נלחם עד מותו והפך לגיבור בעיני המשפחה והשכונה).

ואכן, בסוף הסיפור חל בו שינוי: הוא מתגרה ב"רינגו" ופותח בקטטה. "כמו חתול, כמו ילדה", הוא שורט ונושך ומושך בשערותיו של "רינגו". גם אם בסופו של דבר הוא נכנע, וכמו אבנר לאחר שנורה, גם הוא מתקפל על הרצפה ומחכה למכות שיבואו, הרי שהוא יודע שהוא לפחות ניסה להילחם, וזהו הניצחון הפרטי שלו: *ש"עכשיו, לראשונה, הכול בסדר"*.

אבנר: הוא הדמות של "הנעדר הנוכח". דווקא מותו הביא לכך שנוכחותו בבית קיימת יותר מתמיד. הצער והאבל על מותו לא גורמים לאמו ולאשתו לוותר על תוספת הבנייה. אפילו פקחי העירייה לא מתערבים כשהבנייה נמשכת. מותו הופך אותו לגיבור בעיני השכונה, המשפחה ובעיני ניסו. הוא "האח הגדול", שנלחם ברשויות החזקות ולמרות שפעל נגד החוק בסופו של דבר ניצח, כי הבית נבנה.

אבנר הוא אדם אקטיבי, שאינו חושש מאיש. הוא פועל על דעת עצמו, ובניגוד לדעתה של אשתו. כמו גיבור של מערבון, הוא מתייצב מול השוטרים מגיעים באקדח שלוף. הוא נתפס כגיבור חברתי: הוא יוצא כנגד הקיפוח והאפליה של שכונות המצוקה, נגד הרשויות, נגד החוק המפלה – ומקריב את חייו תוך כדי כך.

אמו של ניסו היא אישה חזקה ובעלת דעה עצמאית, וכמו בנה, אבנר, איננה חוששת לפעול גם בניגוד למצופה ממנה. תחילה היא מתנגדת לתוספת הבלתי חוקית, אבל אחר כך משתכנעת ועוזרת לאבנר בבנייה: *"בשבתות, כשלא עבדה, הייתה חומקת מחשב ומגישה לאבנר את הבלוקים מלמטה. רחל הייתה מתבוננת מרחוק איך דיברו היא ואבנר זה לזה, איך רבו, הייתה ביניהם סולידריות של בעלי מקצוע או שותפים למאבק פוליטי"*. לאחר מותו היא ממשיכה בבנייה ואף מחלקת לפועלים את בגדיו.

רחל, אלמנתו הצעירה וההרה של אבנר ואם שני ילדיו, היא אישה פאסיבית, שהתנגדותה לתוספת הבנייה איננה נשמעת. ניסו אף מזכיר לה שבעבר קראו לה "האילמת". היא מעדיפה לעזוב לגליל, ואף מוכנה לקחת אתה את נסו ואמו. אולם אבנר לא שועה לתחנוניה. דווקא מותו גורם לה להפוך לעצמאית בהחלטותיה – היא מחליטה להישאר בבית כאקט של סולידריות וביטוי לקשר המשפחתי.

דויד הוא האח הבכור במשפחה, אבל השפעתו בה מועטת. נראה, שהוא חי בצלו של אבנר. ביום בו נהרג אבנר הוא צועק לשוטר "תעצור את הפלוגה, תהיה פה טרגדיה" – אך דבריו אינם זוכים למענה. ייתכן כי הפאסיביות היחסית שלו היא ביטוי לשיקול דעת ואחריות, אך הסיפור איננו מתעכב על כך.

דוידיקו, חברו היחיד של ניסו, הוא "נער שוליים" טיפוסי: נראה שנפלט מלימודיו, ובלית ברירה התחיל לעבוד כמוכר טרנינגים זולים בשכונה. הוא פועל בשולי החוק: הוא "מסדר" רכב (כנראה גנוב) ונוהג בו בלי רישיון. חברותו עומדת במבחן אצל "רינגו", בשעת הקטטה. אך הוא איננו עומד במבחן: הוא נשאר פאסיבי ולא מתערב, "לא רוצה צרות", גם כשניסו סופג מכות.

facebook

[חפשו אותנו בפייסבוק](#)

<http://www.to-be.co.il>